

Dansk privatkapital og KGH's monopol i Grønland omkring 1900–1907

Af Henning Bro

Privatisering af offentlig virksomhed er såvel i Danmark som i Grønland et aktuelt emne, men som politisk debattema langt fra af nyere dato. Navnlig i det over to hundrede år KGH-styrede grønlandske samfund har begrebet haft en særlig betydning og nøje været forbundet med den statslige monopolhandel. Helt tilbage til slutningen af 1700-tallet, flere gange i det 19. og 20. århundrede og sidst i forbindelse med samfundsomvæltningerne efter 1950 har forskellige politiske og økonomiske kræfter i Danmark forsøgt at gennembyrde dette bærende element i det grønlandske samfund.

I forbindelse med omlægningen af den danske koloniadministration i årene lige efter århundredskiftet forsøgte meget betydelige kapitalinteresser i Danmark at få KGH-monopolet ophævet og Grønland åbnet for omfattende investeringer. Dette udspil og dets placering i den samtidige Grønlandsdebat og forberedelsesarbejdet op til den grønlandske styrelseslov af 1908 er hovedtemaet for nærværende artikel. For at sætte hele dette politiske spil i en større

sammenhæng giver artiklen desuden en kort oversigt over KGH-monopolets udvikling før år 1900 og vurderer de perspektiver for den grønlandske erhvervspolitik, der opstilledes i forbindelse med omlægningen i koloniadministrationen før 1. verdenskrig.

Da artiklens hovedtema ikke tidligere har været gjort til genstand for en større og mere sammenhængende behandling, bygger fremstillingen for det meste på trykt og utrykt kildemateriale. Der er således inddraget materiale fra »Rigsdagstidende«, »Meddelelser fra Direktoratet for Den kongelige grønlandske Handel«, forskellige udvalgsbetænkninger, tidsskrifterne »Det grønlandske Selskabs Aarsskrift« og »Atlanten« samt Indenrigsministeriets »grønlandske sager«, der opbevares på Rigsarkivet.

KGH-monopolet før 1900

Monopolbeskyttelse går tilbage til enevældsstatens merkantilistiske erhvervspolitik og var ved siden af direkte økonomisk støtte et vigtigt middel i 1600- og 1700-tallets udvikling af fabriksproduktion og oversøisk handel. I

Grønland var monopolet fra 1721 til 1770'erne overdraget først til Bergenskompagniet og siden til Jacob Severins kompagni og Det almindelige Kompagni, der fortrinsvis for privat kapital grundlagde kolonierne og drev handelen.

Ved Grønlandshandelens statsovertagelse i 1776 overgik monopolet til det nyoprettede KGH, der i de næste 200 år nærmest blev identisk med Grønland. Med hovedkvarteret i København og anlæggelsen af et stigende antal udsteder og faste anlæg blev KGH eneansvarlig for handel og skibsfart i Grønland, skibsforbindelserne til Danmark samt indkøb af europæiske varer og salg af grønlandske produkter i Hovedstaden. På nær missionen, der sorterede direkte under Missionskollegiet og senere Kultusministeriet, var alle sider af landets administration ligeledes underlagt KGHs direktorat i København og dets to inspektører og kolonibestyrere på Grønland. Oprettelsen af forstanderskaberne i 1860'erne var dog et forsøg på at bryde KGHs indflydelse. Forstanderskaberne rådede over 20% af værdien af de af KGH indhandlede varer, men fik aldrig det præg af selvforvaltning, der var tiltænkt dem. Ressortområdet var begrænset til uddeling af fattighjælp og præmier til driftige grønlandere, og selv om forstanderskaberne bestod af såvel grønlandere som danske tjenestemænd, var det sidstnævnte gruppe der dominerede rådernes arbejde.

Også ved udformningen af selve Grønlandspolitikken var KGH næsten enerådende. De grønlandske forhold var indtil begyndelsen af dette århun-

drede ikke underlagt egentlig lovgivning, og i langt de fleste tilfælde lod Rentekammeret og senere Indenrigsministeriet sagerne gå via KGHs direktorat, hvor eksperticen fandtes. Ministeriet var dermed meget bundet af KGHs indstillinger og fulgte i sine afgørelser i det store hele den linje, der blev udstukket heri. Navnlig ved fastlæggelsen af monopolets formål og indhold og dermed også den økonomiske politik og erhvervsmæssige udvikling var KGHs politik urørlig. Såvel under de private handelskompagnier som de første 60 år under KGHs ledelse var hovedformålet med Grønlandsmonopolet mission og erhvervsmæssig beskyttelse med henblik på størst mulig profit. Landet skulle underlægges europæisk kultur og tankegang og samtidig give et afkast, der dels finansierede missionen og hele den danske tilstedeværelse og dels var et økonomisk aktiv for den danske stat.

Princippet var bærende frem til 1830'erne. Som følge af tidens liberalistiske samfundsstrømninger var monopolistisk erhvervsbeskyttelse ikke længere realistisk, og en opløsning af KGH-monopolet og indførelse af fri handel og konkurrence i Grønland berørtes da også af en række kommissioner, første gang i 1788 og siden i 1835, 1851 og 1863. En fri markedsøkonomi tilpasset grønlandske forhold fik dog kun tilslutning fra et mindretal i kommissionerne, hvis forslag gik fra en total frigivelse af handelen til bortforpagtning af kolonierne til forskellige private selskaber. Flertallet i kommissionerne pegede alle på en fortsættelse af monopolet, der af KGH fra midten af 1800-tallet fik et nyt

formål og stort set ikke anfægtedes i de næste 50 år. Grønlændernes velfærd blev nu sat over det økonomiske udbytte. Handelen skulle ikke længere give overskud, men hvile i sig selv og dække omkostningerne ved administrationen og driften af kolonierne.

KGHs vigtigste argument for fastholdelsen af monopolet var hensynet til den grønlandske befolkning. Kun statsmonopolet kunne beskytte landet mod økonomisk ødelæggelse udefra. Med henvisning til forholdene i det nordlige Canada, hvor frihandelen rådede, påviste KGH nødvendigheden af, at Grønland fortsat blev friholdt for den intensive udnyttelse af erhvervsmulighederne og handelen, som ville blive konsekvensen af en åbning for europæiske og nordamerikanske kapitalinteresser. Grønlænderne skulle holdes til deres primære erhverv, sælfangsten, der dels var den eneste rentable produktionsform, dels gav salgsprodukter, føde og materiale til telte, tøj, redskaber og beklædning af både. I kraft af monopolet og statshandelen kunne det hindres, at befolkningen blev lokket væk fra sælfangsten og over i andre erhverv. Monopolet kunne desuden sætte en grænse for, at grønlænderne ikke solgte en for stor del af den livsnødvendige produktion og dermed gjorde sig afhængig af dyre og mere eller mindre nytteløse og skadelige forbrugsvarer (f. eks. alkohol).

I sin pris- og handelspolitik havde KGH i det store hele disse principper for øje. For at hindre, at grønlænderne gik over i andre erhverv, var KGH meget utilbøjelig til at åbne for indhand-

ling af andre produkter end de traditionelle grønlandske. Til de danske indkøbspriser på de varer, der senere skulle udhandles i Grønland, lagdes varierende procentsatser afhængigt af hvor nødvendige varerne var for den grønlandske produktion. Meget lave tillæg havde erhvervsmidler som f. eks. krudt, bly, rifler, jern og stål. Men også i de lave indhandlingspriser på de grønlandske produkter blev der taget hensyn til, hvad grønlænderne selv behøvede og hvad der kunne opretholde produktionsgrundlaget. Mens KGH således ikke tjente mere på udhandlingsvarerne end hvad der lige dækkede omkostningerne (bl. a. til transport), måtte finansieringen af den danske tilstedeværelse hentes på den fortjeneste, man kunne opnå ved salget af de grønlandske produkter i Danmark.

Efter KGHs opfattelse sikrede statshandelen desuden opretholdelsen af de mange og små, men nødvendige handelssteder. Befolkningens afhængighed af den spredte forekomst af sæler medførte, at bebyggelsesmønsteret bestod af små og spredte samfund langs kysten. Med koloniseringens indtrængen var de grønlandske småsamfund i stigende grad blevet afhængig af den forholdsvis lette produktionsafsætning og forsyning af europæiske varer ved udstederne. En sikring af handelsstederne blev derfor af KGH set som en garant for det grønlandske samfunds eksistens under de givne klimatiske og produktionsmæssige betingelser.

Trods KGHs ihærdige fastholdelse af sælfangsten og monopolbeskyttelsen blev der i den sidste halvdel af 1800-

Ivigtut, 1898. © Arktisk Institut.

tallet i ganske få tilfælde åbnet for andre erhvervsaktiviteter og privat initiativ i Grønland. Forudsætningen var dog, at aktiviteterne ikke drev grønlænderne væk fra sælfangsten og umiddelbart kunne udnyttes af befolkningen samt, at de gav en økonomisk gevinst for den danske statskasse. Særlig minedrift var en af de aktiviteter, der opfyldte disse forudsætninger. Igennem en længere årrække blev der således brudt grafit ved Upernavik og i 1850'erne startede brydningen af kryolit i Ivigtut. Et helt privat foretagende, Kryolitmine- og Handelselskabet, stod bag brydningen og svarede en afgift til statskassen, der i det store hele hindrede statslige underskud på Grønland trods stigende KGH-underskud. For at undgå samkvem med

minearbejderne og udnyttelse af den grønlandske arbejdskraft var grønlænderne udelukket fra mineområderne.

Med hensyn til en mere kommerciel udnyttelse af fiskeriet var KGHs modstand langt større. Grønlænderne drev i et vist omfang fiskeri som bierhverv med henblik på indsamling af vinterforråd, men som salgsprodukt troede KGH omkring århundredskiftet stadig ikke på fisken. Et mere intensiveret fiskeri ville for det første drive grønlænderne væk fra den livsnødvendige sælfangst, og rent markedsmæssigt så KGH erhvervsmulighederne truet af prisfald som følge af USAs efterhånden meget omfattende fiskerierhverv. Trods en privat hjemsendelse af tørret og saltet helleflynder, laks og torsk afviste KGH

derfor længe at indhandle fisk. Da KGH-fiskeindhandlingen endelig blev frigivet i 1903, var det dog under forudsætning af, at der kun indhandlede begrænsede mængder.

For at beskytte de grønlandske erhvervsmuligheder blev navnlig ikke-grønlandsk udnyttelse af fiskeriet mødt med KGHs massive modstand. Allerede i årene mellem 1833 og 1841 forsøgte danskerne Dahlén og Kall sig med fiskeri ved Napassok i Sydgrønland. Mellem 1846 og 1852 drev engelske og færøske kuttere fiskeri mellem Holsteinsborg og Sukkertoppen, og fra begyndelsen af 1880'erne til midten af 90'erne fiskede amerikanske trawlere helleflynder på strækningen Godthåb-Holsteinsborg. I alle tre tilfælde nægtede KGH dels oprettelse af de nødvendige oplagspladser på land, dels optagelse af grønlændere på skibene.¹

Reformbevægelsen og Styrelsesloven af 1908

Mens KGHs position over en meget lang årrække således havde været næsten urørlig, betegner det første årti efter århundredskiftet en væsentlig brudflade i Danmarks Grønlandspolitik. Danske reformivrige i Danmark og Grønland kastede nu lys over de grønlandske forhold og åbnede Folketingets, regeringens og erhvervslivets øjne for koloniernes problemer og muligheder. Resultatet blev en betydelig omstrukturering af den danske koloniadministration i Grønland, der også førte til principielle afgørelser om monopolets fremtid og åbnede for nye erhvervsmuligheder.

Den mere overordnede baggrund for

den grønlandske reformbevægelse skal søges i modsætningen mellem det grønlandske samfund og KGH på den ene side og på den anden side de reformkrav, der kom fra danske partier og organisationer som følge af de samfundsomvæltninger, Danmark havde undergået i den sidste halvdel af det 19. århundrede. Kravet om demokratisering af det danske politiske system havde siden 1870'erne været ført frem af bondebevægelsens Venstre og senere af venstre-radikale kræfter og Socialdemokratiet. Med systemskiftet i 1901 var et af kravene (Folketingsparlamentarisme) blevet opfyldt. Dermed var der skabt grobund for de øvrige krav: lige og almindelig valgret til Landsting og kommuner, og opmærksomheden blev yderligere skærpet overfor udemokratiske styreformere og ydmygende embedsmandsvælde. Industrialiseringen gav desuden vind i sejlene hos dels liberalismens fortalere, dels arbejderbevægelsen, der med Socialdemokratiets stigende styrke i Rigsdagen og bykommunerne, pegede på det kapitalistiske samfunds udsugning og krævede større social velvære.

Ud fra forskellige danske reformkrav kunne næsten alle sider af det grønlandske samfund miskrediteres, men det var navnlig den politiske radikalismes idégrundlag, der gennemsyrede synspunkterne i den grønlandske reformbevægelse. Hovedskurken i reformbevægelsens vurdering af det grønlandske samfunds administration var KGH. KGH-styret blev på mange punkter betragtet som en forlængelse af enevældens administration og kolonipolitik, og set ud fra en

demokratisk synsvinkel var grønlændernes vilkår og indflydelse helt uacceptabel. Afgørende beslutninger om landets forhold blev af KGH taget hen over hovedet på befolkningen og uden parlamentarisk kontrol fra det danske politiske system. Kritikken af KGH pegede på embedsmandsvælde, grønlændernes umyndiggørelse og undertrykkelse og gav talrige eksempler på danske kolonibestyreres magtmisbrug og nedladende optræden.

Men også på det økonomiske område fandt reformbevægelsen KGH kritisabel. Grønlændernes levestandard var lav, og problemet blev set som et resultat af direkte udnyttelse og en forældet erhvervspolitik. KGH udnyttede den billige grønlandske arbejdskraft til den farefulde og krævende fangst, men »belønnede dem kun med kaffe og tobak« som reformbevægelsen ofte udtrykte det. Den stædige fastholdelse af sælfangsten, som fulgte med KGHs indhandlingspolitik, blokerede desuden for nye erhvervsmuligheder og dermed også for et nyt vækstgrundlag for den grønlandske befolkning og KGHs økonomi. Som følge af verdensmarkedets prisfald på tran havde KGH siden 1880 haft betydelige underskud, og her havde reformbevægelsen yderligere et godt argument for omfattende ændringer i Grønlandspolitikken.

Ændringerne i Grønlandspolitikken burde i følge reformbevægelsen gå i to retninger: større grønlandsk selvstyre og adskillelse af handel og administration. Forstanderskaberne skulle udstyres med flere beføjelser og udvikle sig til et reelt kommunalt selvstyre for den grøn-

landske befolkning. De forskellige samfundsopgaver i Grønland (f.eks. skole og sundhedsvæsen) krævede efterhånden en selvstændig administration, der ikke var bundet til økonomiske hensyn. Ved administrationens frigørelse fra handelen kunne KGH desuden drives efter mere forretningsmæssige principper. Dette ville i næste led fremkalde radikale ændringer i erhvervspolitikken og give nye vækstbetingelser for det grønlandske samfund.

Selv om den grønlandske reformbevægelse skal ses i lyset af århundredskiftets politiske radikalisme i Danmark, var den hverken en fast organiseret interessegruppe eller direkte udsprunget af de eksisterende partier eller organisationer. Bevægelsen bestod fortrinsvis af en række danskere med kendskab til og erfaringer fra Grønland og tegnedes i særlig grad af en snæver kreds, hvoraf de mest fremtrædende var præsten C. W. Schultz-Lorentzen og forfatteren Mylius Erichsen samt W. Thalbitzer og Poul Vibæk. Allerede inden afsendelsen af den litterære ekspedition havde Mylius Erichsen med en række artikler i Politiken i 1902 startet kritikken af KGH. Pressens opmærksomhed var dermed blevet rettet mod de grønlandske forhold, og da det blev afsløret, at ansatte på Handelens Plads i København havde stukket »tiloversblevne« varer til sig, politiseredes kritikken af KGH og kravet om ændringer i Grønlandspolitikken for første gang i årene 1903–1904. C. Th. Zahle og andre senere radikale politikere rejste, sekunderet af Socialdemokratiet, sagen i Folketinget, og i Socialdemokraten og Politiken åb-

Pastor C. W. Schultz-Lorentzen startede i 1903 røret mod KGH-administrationen i Grønland og stod centralt blandt reformbevægelsens ledere. Foto fra 1943. © Arktisk Institut.

nedes spaltepladsen for angreb på KGH-styret.

Sideløbende hermed var der også i Grønland skabt røre om KGHs magt-position. Som formand for forstanderskabet i Egedesminde var missionæren Schultz-Lorentzen allerede i 1899 kommet i modsætning til KGH-direktoratet i en iøvrigt helt ubetydelig sag. Konflikten optrappedes yderligere, efter at Schultz-Lorentzen var blevet missionær i Godthåb og dermed også formand for forstanderskabet der. Efter nye konfrontationer med KGH-direktoratet og inspektøren for Sydgrønland udarbejdede Schultz-Lorentzen sammen med den stedlige læge Gustav Koppel en ny for-

retningsorden for Godthåbs forstanderskab, der sigtede mod at skabe begyndelsen til et kommunalt selvstyre i Grønland uafhængigt af KGHs administration. Ved et møde i august 1904 i Frederikshåb mellem missionsfolk fra Sydgrønland fik Schultz-Lorentzen og Koppels synspunkter bred tilslutning, men på samme tid havde inspektøren ekskluderet Schultz-Lorentzen fra forstanderskabet i Godthåb. Som protest udsendte Schultz-Lorentzen sin vedtagne forretningsorden fra Godthåb til samtlige forstanderskaber i Grønland i håb om, at de også ville indføre den.

Dette mere direkte oprør mod KGHs autoritet fik dog ingen videre udbredelse, men røret i Grønland havde sammen med den fortsatte politisering i Danmark medført, at reformbevægelsen i 1905 stod stærkere. Der var blevet taget kontakt til politiske kredse, og i Folketinget fremførte de radikales Zahle med bred politisk tilslutning reformbevægelsens krav. Kritikken af KGH havde desuden bredt sig med forøget styrke i pressen. I den situation var Venstre-regeringen tvunget til at inddrage reformbevægelsens synspunkter, og Schultz-Lorentzen og Mylius Erichsen placerede sig efterhånden centralt i kredsen af Indenrigsministeriets Grønlandskyndige. Allerede ved udarbejdelsen af loven om kirke- og skolevæsenet i Grønland (fra 1905) havde Schultz-Lorentzen sat sit tydelige fingeraftryk og under høringen om et KGH-forslag til ændrede forstanderskabsbestemmelser blev Schultz-Lorentzen og Mylius Erichsen igen inddraget. Denne centrale politiske placering bevarede stort set i 1906, hvor forbe-

redelsen til en ny lov vedrørende om-lægninger i Grønlandsadministrationen gik ind i sin afsluttende fase. I denne fase fik også KGH-direktøren og navnlig inspektøren for Nordgrønland, Jens Daugaard-Jensen, en nøgleposition. Daugaard-Jensen havde tidligere fremsat et udkast til en ny styrelseslov, der i stor udstrækning inddrog reformbevægelsens synspunkter, og på dette grundlag udarbejdedes det lovforslag, der lå færdig ved årsskiftet 1906/1907.

Da indenrigsminister Sigurd Berg på dette tidspunkt ikke havde hørt forstanderskabernes reaktion, rejste han selv i sommeren 1907 til Grønland for at undersøge sagen. Lovforslaget blev derfor først forelagt Folketinget i februar 1908, men da det var grundigt forberedt og partierne ikke havde formuleret en egentlig Grønlandspolitik og i det store hele kunne tilslutte sig hovedideen i reformbevægelsens krav, fik loven en let gang gennem Rigsdagen.

Den endeligt vedtagne Styrelseslov af 1908 medførte først og fremmest ændringer i det politisk-administrative system i Grønland. I overensstemmelse med reformbevægelsens krav adskiltes administrationen fra KGH og henlagdes til en ny central statsinstitution: Grønlands Styrelse. Grønlands Styrelse fik samtlige styringsområder under sig og i realiteten også KGH, idet der under Styrelsens direktør ansattes en handelschef for KGH. I Grønland var den administrative ledelse udlagt til to inspektører, der også skulle føre tilsyn med handelen. Udbygningen af det kommunale selvstyre i Grønland blev tilgodeset ved oprettelsen af to landsråd (et i nord

og et i syd) og 62 kommuneråd, hvis kompetance udvidedes noget i forhold til forstanderskabernes. Navnlig de to landsråd åbnede for en større grønlandsk deltagelse i landets styrelse. Landsrådene havde høringsret i sager som regeringen forelagde og kunne selv fremsætte forslag til Indenrigsministeriet. Endelig skulle landsrådene administrere landsdelenes kasser og den grønlandske fællesfond, der fortrinsvis havde erhvervs- og socialpolitiske formål.²

Privatkapitalens initiativer

Selv om styrelseslovene af 1908 og 1912 ikke anfægtede den statslige monopolhandel, havde danske kapital- og erhvervsinteresser under den ophedede Grønlandsdebat og 1908-lovens forberedelse forsøgt at slå en kile ind i det gamle KGH-monopol og åbne Grønland for private investeringer. At erhvervslivet tog disse initiativer, skal ses i lyset af den ekspansion, som kendetegnede dansk industri, handel og bankvæsen fra 1890 til 1914.

I perioden voksede industriproduktionen med 7% p.a. og erhvervets andel af bruttofaktoringkomsten fra 5 til 11%. Industriarbejdsstyrken blev forøget med 60%, mens maskinens trækraft tredobledes som følge af investeringer i kraftigere dampmaskiner og de nye el- og forbrændingsmotorer. Industribølgen karakteriseredes desuden af en lang række nye brancher, kraftig industriltilvækst i såvel København som provinsen samt en industriproduktion, der i højere grad end tidligere rettede sig mod det landsdækkende marked og efterhånd-

Det sydgrønlandske Landsråd i 1923. © Arktisk Institut.

den også eksport. Aktieselskabsformen blev samtidig mere udbredt i industrien, men førte sammen med de store investeringer til en større koncentration af industrikapitalen. Mellem den, bankerne og handelen var båndene blevet meget stærke. Som følge af en kraftig ekspansion blev handelen og bankvæsenet i stand til at finansiere størstedelen af periodens industritilvækst. Et stort antal banker var vokset frem, og storbankerne Handelsbanken, Privatbanken og Landmandsbanken havde udbygget deres filialnet og opsamlet meget betydelige kapitaler. Handelssektoren prægedes samtidig af en stigende specialisering, vækst i engroshandelen og dannelsen af en række store handelsselskaber

og rederier, hvoraf ØK, J. Lauritzen og Mærsk hurtigt skulle blive de største.

Som følge af det stærke opsving søgte danske højfinans kredse omkring århundredskiftet også ekspansions- og profitmuligheder uden for landets grænser. Eksempelvis drev ØK med succes støttet af Landmandsbanken teaktræsproduktion, gummiplanter og tinminer i Siam. I lighed med imperialismen i det øvrige Europa gjaldt det også om at finde råvare- og investeringsområder udenfor Europa. For dansk erhvervsliv faldt det derfor naturligt også at kaste blikket på de kolonier, Danmark stadig havde tilbage: De Vestindiske Øer, Færøerne, Island og Grønland. Der lå der muligheder for nye investeringsini-

tiativer, hvis staten var villig til at beholde øerne og her give kapitalen bedre vækstbetingelser og større frihed.

Af frygt for og for direkte at forhindre, at den danske stat på et tidspunkt skulle afhænde kolonierne til f.eks. USA, oprettedes i 1902 interesseorganisationen »De danske Atlanterhavsøer«. Bag foreningen stod dels en gruppe intellektuelle, dels ØK-direktør H. N. Andersen, Landmandsbankdirektøren Emil Glückstadt, en lang række andre bankledere og betydelige repræsentanter fra dansk landbrug og industri. Selv om det nationalistiske ønske om en større fællesskabsfølelse mellem kolonierne og Danmark nok spillede en rolle, var det dog organisationens hovedmål at bane vejen for private erhvervsforetagender og økonomisk vækst på øerne. Til dette formål udgav man tidsskriftet »Atlanten« og afholdt et stort antal offentlige møder, hvor der blev informeret om koloniernes økonomiske situation og åbnet for debat om deres erhvervsmæssige muligheder. Hensigten var at påvirke den offentlige mening, men også at øve direkte politisk indflydelse i sagen. Her havde organisationen gode kort på hånden i kraft af de nære forbindelser, der var mellem den indflydelsesrige mellemkreds og centraladministrationen, regeringen og rigsdagspolitikerne.

Selv om aktiviteterne i »De danske Atlanterhavsøer« særligt koncentrerede sig om de vestindiske øer, fik Grønland også en central placering i foreningens arbejde. Et betydeligt antal artikler i »Atlanten« beskæftigede sig således med Grønlands særegne økonomiske potentialer. I årene mellem 1904 og 1908 af-

holdtes desuden en række store debatmøder med deltagelse af erhvervsfolk, samtidens førende Grønlandskyndige, ministre, embedsmænd og rigsdagspolitikere.

I sin kritik af de grønlandske forhold beskæftigede den mere erhvervsorienterede del af organisationen sig i mindre grad med den politisk-administrative situation, men mere med de økonomiske konsekvenser af KGH-styret. I modsætning til reformbevægelsen så erhvervsfolkene i »De danske Atlanterhavsøer« ikke KGH som et instrument til udbytning af den grønlandske befolkning, men snarere som en institution, der fuldstændig var i strid med moderne erhvervsøkonomiske principper og den herskende liberalisme. KGH var aldrig blevet drevet efter forretningsmæssige metoder og havde derfor ikke tænkt på eksportmuligheder eller udviklet Grønland til et produktivt led i statens budget. KGHs underskud blev således set som et resultat af en fejlslagen og forældet virksomhedspolitik, der med sin stædige fastholdelse af sælfangsten samtidig hindrede grønlænderne i at opdyrke nye erhvervsmuligheder. KGH havde selv tvunget grønlænderne væk fra den eskimoiske livsform og gjort dem afhængig af udstedsbutikken. Da sælfangsten var i tilbagegang, var det altså KGHs ansvar, at en stigende del af befolkningen ikke længere var erhvervsaktiv og levede som »snyltere« som det ofte udtryktes i debatten.

Værst var det dog, at KGH-monopolet blokerede for anvendelsen af de utallige ressourcer Grønland rummede. Kun ved en ophævelse af monopolet og

åbning for private kapitalinteresser kunne disse ressourcer udnyttes optimalt. Af særlig interesse for dansk erhvervsliv pegede »De danske Atlanterhavsøer« på eksportrettet fiskeri, minedrift (kryolit, kobber, tin, bly) og anlæggelse og drift af fåreavlsstationer, rensdyrfarme og rævestutterier. Her kunne den grønlandske befolkning så inddrages først som arbejdskraft og siden som små selvstændigt næringsdrivende.

Da der på en del punkter var et vist interessesammenfald mellem den grønlandske reformbevægelse og »De danske Atlanterhavsøer« trådte de ledende kredse fra reformbevægelsen i 1903 ind i organisationen. Selv om denne forbindelse givet medvirkede til, at Mylius Erichsen og Schultz-Lorentzen blev placeret centralt blandt Indenrigsministeriets Grønlandskyndige, var der dog langt fra enighed mellem medlemmerne i »De danske Atlanterhavsøer« med hensyn til den erhvervspolitik, der skulle føres i Grønland. Mens erhvervsfolkene i organisationen gik varmt ind for en hurtig åbning af det grønlandske samfund for private interesser, var monopolbeskyttelse efter reformbevægelsens opfattelse fortsat nødvendig i en længere årrække. KGH skulle ganske vist drives mere forretningsmæssigt og fremme nye erhvervsmuligheder, men den grønlandske samfundsøkonomi ville, som reformbevægelsen så det, i mange år være for sårbar til at klare sig selv uden statshandelens beskyttelse.³

Minedrift, hvalfangst og fiskeri

Spørgsmålet om, hvorvidt regeringen i

monopolsagen skulle følge erhvervsfolkene i »De danske Atlanterhavsøer« eller fortsætte med den hidtidige monopolbeskyttelse eventuelt under nye former, aktualiseredes yderligere, da Indenrigsministeriet fra 1902 til 1905 modtog en række koncessionsansøgninger om forskellige erhvervsaktiviteter på Grønland. KGH-monopolet måtte derfor endnu en gang underkastes en nærmere behandling, og spørgsmålet blev da også inddraget direkte i forberedelsesarbejdet i forbindelse med Styrelsesloven af 1908. Erhvervskredse i Danmark, men også på Færøerne og Island udnyttede åbenbart det politiske røre omkring Grønland og »De danske Atlanterhavsøer« kraftige agitation for en liberalisering af Grønlandshandelen til en række konkrete initiativer.

Det første udspil kom i 1902 fra grosserer J. Bernburg, der i Danmark i nært samarbejde med Landmandsbanken og dennes førstedirektør, I. Glückstadt, havde slået et handelsselskab op på eksport af landbrugsvarer og import af russiske og oversøiske varer (bl.a. korn og oliefrø). Bernburg fik i første omgang Indenrigsministeriets tilladelse til at udsende en ekspedition for at undersøge mulighederne for minedrift i Grønland, men allerede i 1904 udvidedes tilladelsen til en egentlig koncession på brydning af kobber, bly, grafit, asbest og glimmer. I 1905 startede brydningen af kobber og grafit, der i 1908 blev overdraget til Grønlands Minedrifts Aktieselskab, som fortsatte frem til begyndelsen af 30'erne. Selv om den danske stat med Bernburgkoncessionen havde åbnet for endnu en privat virksomhed ved

siden af kryolitminen i Ivigtut, var regeringen med dette skridt ikke kommet i strid med KGH-monopolet og den hidtil fulgte praksis i den grønlandske erhvervspolitik. Minedrift havde som tidligere nævnt altid været betragtet som en af de erhvervskilder, grønlænderne ikke kunne udnytte, og de betingelser, der stilledes i Bernburgkoncessionen, lå da også helt på linie med kryolitminens. Grønlandsk arbejdskraft måtte således ikke benyttes ved minedriften, og der skulle ydes en statsafgift på 10% af selskabets nettooverskud.

Umiddelbart kunne den næste koncessionssag heller ikke give regeringen og Indenrigsministeriet de store problemer. KGH havde i 1902-03 udsendt kaptajn Daniel Bruun til Holsteinsborg-distriktet for at undersøge mulighederne for hvalfangst. På grund af de faldende priser på sæltran og dermed stigende driftsunderskud, var KGH med henblik på nye indtægtskilder meget interesseret i at genoptage den hvalfangst, der i 1700-tallet var drevet med succes langs de grønlandske kyster. I forbindelse med sine undersøgelser havde Daniel Bruun fået kontakt til Islands førende hvalfanger Hans Ellefsen, der også viste interesse for grønlandsk hvalfangst. Dette interessefællesskab medførte, at KGH og Ellefsen i 1903-04 fik forhandlet sig frem til et kontraktudkast, hvorefter de to parter med lige store indskud skulle danne et interessentskab med en startkapital på en halv mio. kr. Ellefsen skulle have hele den forretningsmæssige ledelse og interessentskabet udrustes med eneret på grønlandsk hvalfangst. Ved Sydbay i Holsteinsborg-

distriktet var det planen at anlægge en hvalfangerstation, der industrielt kunne forarbejde den indkomne hvalfangst til olie, guano, kraftfoder, benmel og henkoge spækket. Bygningerne og produktionsapparatet hertil skulle overføres fra Ellefsens nedlagte hvalfangerstation ved Ønundarfjord på Island. Herudover skulle selskabet råde over et antal motordrevne fangstbåde og et trandampskib, der kunne transportere de færdige produkter til Danmark og forsyne hvalfangerstationen med de nødvendige europæiske forbrugsvarer.

Da intensiv hvalfangst ikke betragtedes som erhvervsmulighed for den grønlandske befolkning, og det på forhånd i kontraktudkastet var aftalt, at KGH-monopolet skulle opretholdes og grønlandsk arbejdskraft ikke måtte benyttes ved interessentskabet hvalfangst og anlæg på land, var dette joint-venture projekt på mange punkter ideelt for KGH. Staten kom til at deltage direkte i et kommercielt erhvervsforetagende sammen med private kapitalinteresser og sikrede sig indflydelse på driften og del i indtægterne samtidig med, at det forretningsmæssige ansvar lå i hænderne på en kompetent ledelse, som havde økonomiske interesser i foretagendet. I modsætning til en aktieselskabskonstruktion kunne interessentskabsformen med sine særlige klausuler desuden forhindre, at kapitalen kom på fremmede hænder. Da Indenrigsministeren frygtede, at staten ville lide tab, afvistes projektet imidlertid herfra, men da KGH senere ønskede sagen genoptaget, blev revurderingen kædet sammen med ministeriets behandling af fire nye kon-

Ellefsens hvalfangerstation ved Önundarfjörður, Island ca. år 1900. Efter planen skulle det meste af anlæget flyttes til KGH's og Ellefsen's fælles hvalfangerstation i Grønland. Foto: Rigsarkivet.

cessionsansøgninger, der indkom i 1905.

Mens Bernburgkoncessionen og interessentskabet således ikke rummede de store principielle problemer og fik entydig støtte fra KGH, forholdt det sig helt anderledes med de fire ansøgninger fra 1905. Blev de imødekommet, ville der på flere områder ske et gennemgribende brud på KGH-monopolet og den hidtidige erhvervspolitik i Grønland. Tre af ansøgningerne drejede sig udelukkende om eksportrettet fiskeri. Det ene andragende kom fra den danske kaptajn W. Christmas Dirckick-Holmfeldt, der med et aktieselskab med betydelig uden-

landsk kapital ville drive dybhavsfiskeri i fjorde og elve på Grønlands vestkyst. Fiskeriet skulle foregå med færøsk arbejdskraft fra selskabets både, men også grønlændernes egen fiskefangst skulle kunne opkøbes. I Godthåb og Holsteinsborgdistriktet var det planen at anlægge to faste stationer med fabriksanlæg. Ved hjælp af grønlandsk arbejdskraft skulle fiskene her behandles og senere henkøbes til fiskeboller og fiskefars. De to øvrige ansøgninger kom via det københavnske A. T. Møller og Co. fra islandske og færøske smakkeejere. Også her planlagde man dybhavsfiskeri fra egne både, opkøb af befolkningens

fiskeriprodukter og anlæggelse af faste stationer på land med anvendelse af grønlandsk arbejdskraft.

Traditionen tro lod Indenrigsministeriet de tre ansøgninger om erhvervsfiskeri komme til udtalelse i KGH-direktoratet. Herfra var indstillingen dog meget afvisende. De tre projekter ville i sig selv nok ikke få de helt store konsekvenser, men blev der først åbnet for flere lignende projekter kunne det føre til alvorlige omvæltninger i den grønlandske samfundsøkonomi. Opkøb af grønlændernes fiskefangst og anvendelsen af deres arbejdskraft ved stationerne på land ville føre befolkningen væk fra sælfangsten og gøre den yderligere afhængig af europæiske forbrugsvarer. Da KGH af hensyn til monopolet ikke ønskede rene privatøkonomiske interesser ind i grønlandske erhverv og på længere sigt så en mulighed for, at grønlænderne selv kunne udnytte fiskeriet mere intensivt, havde man her endnu et argument mod de tre fiskeriprojekter.⁴

Grønlandskonsortiet

Den fjerde koncessionsansøgning regeringen modtog i 1905 kom fra et såkaldt Grønlandskonsortium. Bag konsortiet stod en række medlemmer fra »De danske Atlanterhavsøer«: dels en gruppe mere eller mindre kendte intellektuelle, dels førende erhvervsfolk. Blandt erhvervsfolkene var Emil Glückstadt, K. Mikkelsen Vendsyssel og P. O. A. Andersen nok de betydeligste. Emil Glückstadt var i 1904 blevet underdirektør i Danmarks største bank, Landmandsbanken og stræbte efter at give banken et internationalt præg, bl. a. gennem fi-

nansiering af oversøiske erhvervsaktiviteter. På fiskeriområdet havde fiskeriekseportør K. Mikkelsen Vendsyssel allerede kastet sig ud i sådanne projekter og var med opbygningen af sine virksomheder »Vendsyssel Centralkompagni« og »Vendsyssel Packing Company« ved at komme ind i fiskehandel af internationalt format. Mikkelsen Vendsyssel var startet med hummerekseport til Tyskland og specialiserede sig navnlig i fangst, indkøb, saltning, frysning og salg af laks. Til dette formål var der oprettet laksefangerstationer i Nordamerika og lakserøgerier i Tyskland. Konsortiets tredje hovedperson, statsgældsdirektør P. O. A. Andersen var ganske vist statsembedsmand, men havde nære forbindelser til erhvervslivet. Han var således tilknyttet Handelsbanken, flere internationale banker og en lang række danske virksomheder.

Selv om Grønlandskonsortiet hvilede på et direkte samarbejde mellem dansk bankkapital og et af landets største firmaer indenfor fiskehandel, synes også andre dele af højfinansien i Danmark interesseret i konsortiets projekter. I en direkte henvendelse til indenrigsminister Sigurd Berg gav man herfra Grønlandskonsortiet den varmeste anbefaling og lovede finansiell støtte, såfremt koncessionsansøgningen blev imødekommet. Bag henvendelsen stod ØKs direktør H. N. Andersen og en kreds med meget tæt tilknytning til kompagniet. Kredsen talte dels førstedirektørerne for henholdsvis Privatbanken og Landmandsbanken A. Heide og I. Glückstadt, der begge var medstiftere af ØK og havde interesser i flere af lan-

dets største virksomheder, dels viceadmiral de Richelieu, som havde nære personlige relationer til H. N. Andersen og sad som bestyrelsesmedlem i Landmandsbanken og andre store aktieselskaber.

Grundstammen i Grønlandskonsortiets erhvervsaktiviteter skulle hvile på fiskeri og ville medføre meget betydelige investeringer. Til forarbejdning og konservering skulle der langs hele vestkysten og inde i fjordene anlægges et stort antal depoter og fiskeristationer med fabriksanlæg, hvor fiskefangsten kunne behandles og senere røges, tørres, saltes eller nedfryses. Fiskeriprodukterne skulle enten opkøbes af grønlænderne eller erhverves ved fiskeri fra konsortiets egne motorbåde, sejlkuttere eller trawlere, som skulle udgå fra stationerne på land og operere i såvel fjorde som på åbent vand ud for kysterne. Både ved fiskeriet og behandlingen på land var det planen at anvende grønlandsk arbejdskraft under ledelse af færøske og vestjyske funktionærer. Med henblik på videresendelse af den forarbejdede produktion og forsyning af fiskeristationerne havde Grønlandskonsortiet desuden projekteret to Atlantgående frysedampskibe og ville i første omgang chartre yderligere skibe, hvis det skulle blive nødvendigt.

Navnlig laks, hellefisk, torsk og helleflynder havde konsortiets interesse. Ikke alene på de europæiske men også de amerikanske markeder ville der være gode afsætningsforhold. Som følge af betydelig økonomisk vækst i Rusland og det øvrige Østeuropa i årene omkring århundredskiftet så konsortiet ligeledes

markedsræssige muligheder her og forestillede sig, at København kunne udvikle sig til stabelplads for fiskeriprodukter til Østersøhavnene. Men også andre grønlandske produkter ville kunne finde afsætning på de nævnte markeder. Grønlandskonsortiet ønskede derfor samtidig at gå ind i hvalfangst og drift af industrialiserede hvalfangerstationer på hele Grønlands vestkyst. I Sydgrønland skulle der desuden oprettes fåreavlsstationer drevet af grønlændere, men ejet af konsortiet. Uld, fåreskind og saltet eller frosset fårekød blev anset for væsentlige eksportartikler. Endelig planlagde konsortiet anlæggelse af edderfuglekolonier, rensdyrhold og rævestutterier med henblik på udførsel af kød, skind og edderdun. Grønlandsk arbejdskraft skulle her anvendes til fuglefangsten og vogtning og drift af rensdyrflokkene og stutterierne.

Overfor den danske offentlighed og regeringen argumenterede Grønlandskonsortiet for den stigende økonomiske vækst og de nye erhvervs- og indkomstmuligheder, der i Grønland ville følge med de forskellige erhvervsforetagender. I realiteten var konsortiet dog styret af rene profithensyn og ønskede at få de samme rettigheder, investeringsmuligheder og friheder i Grønland, som europæiske kapitaler havde opnået i kolonierne på den sydlige halvkugle i forbindelse med imperialismens gennembrud efter 1850. Konsortiet sigtede således ikke alene på en bred og intens udnyttelse af Grønlands naturressourcer og befolkning, men også på en fuldstændig kontrol over råvarernes tilvejebringelse, forarbejdning, transport og videre salg.

Ejendomsretten til fangstfartøjer, transportskibe og produktionsanlæg på land og dispositionsretten over landets ressourcer skulle helt og holdent tilhøre konsortiet, mens den grønlandske befolkning skulle underordnes som lønarbejdere og underleverandører. Denne underordning ville samtidig blive yderligere cementeret af den betalings- og aflønningsform konsortiet planlagde at praktisere overfor grønlænderne. Kun halvdelen af den indtjente løn eller værdi af de solgte fiskeriprodukter skulle udbetales direkte. Den resterende del skulle indsættes på dels en fond, der kunne udbetale sygedagpenge, aldersunderstøttelse og ulykkesforsikring, og dels en sparekasse, hvorfra grønlænderne kunne låne til husbygning, moderne fangstredskaber og erstatning for sygdom, misfangst og anden form for social nød.

I lighed med de tre øvrige ansøgninger fra 1905 kom Grønlandskonsortiets koncessionsandragende til høring i KGH-direktoratet, inden Indenrigsministeriet gik videre i sagen. Selv om KGH afviste Grønlandskonsortiet ud fra nogenlunde de samme argumenter, var modstanden dog langt voldsommere. Konsortiets projekter ville ikke alene føre til en massiv udnyttelse af Grønlands erhvervsmuligheder, men kunne få den konsekvens at landet pludselig forvandlede til et lønmodtagersamfund, der ville blive gjort til genstand for en hensynsløs udnyttelse af den billige arbejdskraft. Mange af de selvstændige fangere ville desuden gå bort fra sælfangsten og forsøge sig som underleverandører til konsortiet. Hermed var

der efter KGHs opfattelse en stor risiko for, at grønlænderne solgte en stadig stigende del af de varer, de selv skulle leve af, men værre var det, at de på længere sigt ikke kunne klare sig i konkurrencen med konsortiets moderne og effektive drifts- og fangstmetoder. Endelig vendte KGH sig mod den betalings- og aflønningsform og de fonde, konsortiet havde planlagt. Efter direktoratets opfattelse var der tale om privat beskatning og en meningsløs privatisering af det offentliges socialvæsen, der ikke måtte gøres til genstand for forsikringsprincipper og opsparingsordninger.

For KGH var stillingen altså helt klar. Grønlandskonsortiets foretagender og lignende projekter ville ikke alene føre til betydelige omvæltninger i Grønland, men rummede en direkte trussel mod det bestående samfunds grundlag. Det patriarkalske og social-konservative beskyttelseselement i statsmonopolet var således stadig et helt ukrænkeligt princip i KGH-ledelsen. Blev der først givet efter og som KGHs direktør udtrykte det, »skulde Grønland blive en fri Tumbleplads for danske og fremmede Fiskere eller entreprenante Forretningsfolk, • ville den barnlige grønlandske Befolkning gaa til Grunde«. ⁵

Det ukrænkelige monopol

Trods KGHs ihærdige modstand mod de tre eksportfiskeriprojekter og Grønlandskonsortiet var Indenrigsministeriet i modsætning til tidligere kommet i tvivl om det politisk forsvarlige i KGHs vurderinger. Det samtidige røre omkring Grønlandspolitikken havde i den

Jens Daugaard-Jensen på sit kontor i Grønlands Styrelse 1915. Daugaard-Jensen (1871–1938) blev en af hovedaktørerne bag Styrelsesloven af 1908 og var fra 1912–38 direktør for Grønlands Styrelse. Han startede i Grønlandstjenesten i 1893, blev fuldmægtig i 1898 og i år 1900 inspektør for Nordgrønland. © Arktisk Institut.

grad sat spørgsmålstegn ved KGHs autoritet, og da toppen af den danske kapitalverden nu via »De danske Atlanterhavsøer« og et konkret projekt lagde sig i selen for en åbning af Grønland, var den unge og mere erhvervsvenlige og liberalt orienterede Venstre-regering ikke umiddelbart interesseret i at følge KGHs indstillinger.

For også i dette spørgsmål at tage pejling af de nye grønlandspolitiske strømninger valgte regeringen derfor at forelægge de fire ansøgninger for reformbevægelsens hovedperson, Schultz-Lorentzen og Daugaard-Jensen, der som ledende KGH-embedsmand havde gjort sig til talsmand for en omlægning af

Grønlandsadministrationen, der lå på linje med reformbevægelsens synspunkter. De to personligheder, der som tidligere nævnt kom til at stå helt centralt ved den senere konkrete udformning af Styrelsesloven af 1908, blev af indenrigsminister Sigurd Berg ikke alene bedt om at vurdere de fire erhvervsforetagender. Spørgsmålet om statsmonopolet burde opretholdes og om staten eventuelt selv skulle gå ind i en udvikling af de nye erhvervsmuligheder, som koncessionsansøgningerne pegede i retning af, var tydeligvis blevet så påtrængende for regeringen, at den også ønskede Schultz-Lorentzen og Daugaard-Jensens principielle stilling hertil.

I den fællesudtalelse og de to delbetænkninger, der kom fra Schultz-Lorentzen og Daugaard-Jensen, lå synspunkterne imidlertid på linje med KGHs for så vidt angår de fire erhvervsprojekter og monopolets opretholdelse. Helt i tråd med KGHs vurdering betragtede de to herrer projekterne som rene profitforetagender, der kun stræbte efter udnyttelse af Grønlands erhvervsmuligheder og naturressourcer. Blev ansøgningerne imødekommet og Grønland åbnet for private kapitalinteresser, var muligheden for, at grønlænderne selv udnyttede de nye erhvervskilder blokeret, og landet ville samtidig blive drænet for betydelige indkomster, som kun ville være et gode for i forvejen velkonsoliderede firmaer udenfor Grønland. Også udbygningen af den grønlandske arbejdskraft havde Daugaard-Jensen og Schultz-Lorentzen øje for, og som KGH-mand pegede Daugaard-Jensen også på det traditionelle standpunkt med hensyn til risikoen for, at grønlænderne blev trukket væk fra sælfangsten.

I lighed med KGH fandt Daugaard-Jensen og Schultz-Lorentzen navnlig en åbning for Grønlandskonsortiet og foretagender af samme karakter for helt forkasteligt. Med så vidtrækkende perspektiver som der lå i Grønlandskonsortiets projekter, ville monopolet blive helt overflødigt og konsortiet få status af »en stat i staten«. Kombineret med konsortiets aflønnings- og betalingsform var det, som Schultz-Lorentzen udtrykte det, »i Grunden ikke bedre end Slaveri«.

Ud fra de nævnte standpunkter kunne Schultz-Lorentzen og Daugaard-Jen-

sen naturligt nok kun gå ind for, at KGH-monopolet blev opretholdt. Efter deres opfattelse var landets rigdomme folkets ejendom, og da grønlænderne på produktionssiden aldrig ville kunne klare sig i konkurrencen med fremmed teknologi og kapital, var det statsmonopolets fornemmeste opgave at holde privatøkonomiske interesser væk og understøtte befolkningens erhvervsmæssige udnyttelse af de naturgivne potentialer enten til egen næring eller til eksport. Men også med hensyn til Grønlands vareforsyning så Daugaard-Jensen og Schultz-Lorentzen, ligesom KGH, monopolet for helt fundamentalt. Grønlændernes afhængighed af visse europæiske nødvendighedsvarer måtte ikke blive til et profitabelt afsætningsmarked for privat handel med stigende priser og nedlæggelse af urentable udsteder til følge.

Med det utvetydige sammenfald mellem KGHs og reformbevægelsens synspunkter valgte regeringen dels at afvise de fire koncessionsansøgninger og hvalfangerinteressentskabet og dels at opretholde statsmonopolet. Beskyttelsesprincippet i den danske Grønlandspolitik, der satte befolkningens velfærd højere end landets økonomiske udbytte, stadfæstedes således endnu en gang, og i kommissoriet til det udvalg, der i 1906 nedsattes for at undersøge KGHs forhold, blev det igen uigenkaldeligt fastslået, at »Monopolhandelen i Kolonierne paa Grønland drives for Statens Regning«.

Trods den klare politiske tilkendegivelse fra regeringens side forsøgte Grønlandskonsortiet forgæves flere

Fiskerbåde vender hjem til Sukkertoppen 1925. De mindre både trækkes af en større motorbåd. Mellemkrigstiden satte skub i udnyttelsen af de nye erhvervsmuligheder i Grønland. © Arktisk Institut.

gange i 1906 og 1907 at få sagen genoptaget. Rigsdagsbehandlingen i foråret 1908 af Styrelsesloven, der også fastslog monopolprincippet, viste dog, at regeringen havde fuld opbakning bag sin politik, idet et bredt flertal bestående af Socialdemokratiet, Det radikale Venstre og størstedelen af Venstre og Højre sluttede op om KGH-monopolet. Siden kom der ikke flere initiativer fra Grønlandskonsortiets side. Om det så skyldtes den helt klare manifestation fra samtlige politiske aktører bag omlægningen af Grønlandspolitikken, eller konsortiets magtfulde personkreds trods alt havde så store betænkeligheder ved foretagendets økonomiske bæreevne, at den ikke lagde yderligere pres på statsapparatet, kan ikke afgøres på det foreliggende kildemateriale.⁶

Udviklingsperspektiver indenfor mono- polets rammer

Trods den brede tilslutning til opretholdelsen af KGH-monopolet var der langt

fra enighed blandt aktørerne bag Grønlandspolitikken om den økonomiske politik, der i de kommende årtier skulle føres indenfor mono-
polets rammer. Spørgsmålet berørtes som nævnt i forbindelse med de fire koncessionsansøgninger, men blev også inddraget i den samtidige Grønlandsdebat og i regeringens forberedelse til og Rigsdagens behandling af Styrelsesloven af 1908.

Navnlig med hensyn til det erhvervs- og produktionsgrundlag, Grønland skulle hvile på i fremtiden, var holdningerne meget delte. I forbindelse med de fire koncessionsansøgninger fremsatte Schultz-Lorentzen i sin delbetænkning igen reformbevægelsens synspunkter og pegede på, at tiden var løbet fra sælfangsten som Grønlands hovederhverv. Fangsten var i tilbagegang, og kun en sjettedel af befolkningen ernærede sig som fangere. Da kun en femtedel af disse årligt fangede over 50 sæler, hvilket blev anset for nødvendigt for en normalfamilies eksistens, kunne langt de fleste ikke klare sig og måtte fra tid til

anden leve af offentlige midler trods supplerende fiskeri. For at skabe vækst og nye indkomstmuligheder i Grønland var det derfor efter reformbevægelsens opfattelse tvingende nødvendigt, at statshandelen udviklede nye erhverv på grundlag af landets naturressourcer. Blev KGH frigjort for landets administration og ledet mere forretningsmæssigt, ville den udvikling automatisk komme igen. For at skaffe sig nye indtægter ville KGH være tvunget til at udvide indhandlingen af de fleste grønlandske produkter og give lån og tilskud til motorbåde, fiskehuse, redskaber og avlsbygninger. Det socialliberale mål var klart. Grønland skulle under statens beskyttelse udvikle sig til et samfund bestående af selvstændigt næringsdrivende indenfor fiskeri og fåreavl i Sydgrønland. Når samfundsøkonomien med tiden var blevet selv bærende og mere eksportrettet, kunne monopollet så gradvist ophæves og grønlænderne overtage mere og mere af landets styre.

Selv om KGHs ledelse og dermed også Daugaard-Jensen godt kunne gå ind for en langsom åbning for fiskeri og fåreavl, var en konsekvent gennemførelse af reformbevægelsens erhvervspolitiske ønsker helt uacceptabel. Ud fra de traditionelle synspunkter argumenterede KGH for, at sælfangsten var nerven i den grønlandske økonomi. Erhvervet var ikke i tilbagegang, og produkterne, der kunne udvindes af sælen, havde fortsat gode afsætningsmuligheder på verdensmarkedet. Fattigdomsproblemet i Grønland skyldtes ikke sælfangsten, men kun grønlændernes egen uforstandighed, idet de solgte for meget

af deres fangst og ikke indsamlede nok vinterforråd. Kom det grønlandske erhvervsgrundlag i højere grad til at bygge på fiskeri, ville de sociale forhold imidlertid blive stærkt forværret. Befolkningen ville blive mere afhængig af europæiske forbrugsvarer, som ville føre til fysisk svækkelse og større sårbarhed overfor sygdomme som spedalskhed og tb. Skulle fiskeriet drives rentabelt, ville det efter KGHs opfattelse desuden være nødvendigt at koncentrere befolkningen til de større byer og dermed nedbryde det gamle grønlandske bebyggelsesmønster. Endelig tvivlede KGH på, om der i det hele taget kunne fiskes nok til befolkningens ernæring og videre salg.

Lige på nær særstandpunkter fra enkelte rigsdagsmedlemmer stod KGH alene med sine erhvervspolitiske holdninger for så vidt angår den grønlandske befolkning. Et stort flertal i Rigsdagen tilsluttede sig synspunkter, der lå på linje med reformbevægelsens, og i forbindelse med Styrelseslovens behandling opfordrede det nedsatte Folketingsudvalg kraftigt regeringen til at støtte udviklingen af nye grønlandske erhverv indenfor fiskeri og fåreavl. Også fra det tidligere nævnte udvalg, Indenrigsministeriet nedsatte i 1906 med henblik på en undersøgelse af KGHs forhold, fik reformbevægelsens synspunkter støtte og på flere punkter gik de erhvervsfolk, der sad i udvalget, videre. I forlængelse af en massiv kritik af KGHs drift, hvor det påvistes at KGH betalte 10% for meget for de opgående varer og havde alt for høje fragtomkostninger, anbefalede erhvervsfolkene anvendelse af privat mæglerassistance for yderligere at gøre

KGH's henkogningsfabrik i Holsteinsborg i 1930'erne. Erhvervsomlægningerne førte til en helt ny type faste anlæg i Grønland. © Arktisk Institut.

KGHs drift rationel og forretningsmæssig. Endelig fandt udvalgets erhvervsfolk det fornuftigt at samle befolkningen i de større byer på Vestkysten. Herfra kunne fiskeri, hvalfangst og forsyningen af de tiloversblevne bebyggelser på Vestkysten udgå. Forbindelsen til Danmark skulle sikres gennem indsættelse af store moderne dampskibe.

Selv om de nævnte synspunkter fra udvalgets erhvervsfolk ikke fik større betydning i den samtidige Grønlandsdebat og kun støttedes af få borgerlige Rigsdagspolitikere, havde udvalget også peget på en mere intensiv udnyttelse af Grønlands mineraler. Netop på dette punkt var der større holdningsmæssigt fodslag mellem Grønlandspolitikens

forskellige politiske aktører. Såvel reformbevægelsen som KGH og et stort Rigsdagsflertal betragtede minedrift og moderne hvalfangst som erhverv, grønlanderne ikke selv kunne udnytte. En mere omfattende kapitalistisk udnyttelse på disse områder kunne man derfor godt tillade. At man her anvendte grønlandsk arbejdskraft, og grønlanderne fik mulighed for at afsætte fiskeriprodukter til minesamfundene og hvalfangerstationerne, havde reformbevægelsen heller ingen betænkeligheder ved. Det ville kun forøge Grønlands beskæftigelse og indkomstmuligheder. Så vidt kunne KGH dog ikke gå af hensyn til den traditionelle frygt for at drage befolkningen væk fra sælfangsten. Mi-

neområderne og hvalfangerstationerne måtte efter KGHs opfattelse stadig være isolerede zoner, hvor kun fremmed arbejdskraft anvendtes, og grønlanderne ikke havde adgang.

Den større interesse for en kraftigere udnyttelse af Grønlands mineralrigdomme hang nøje sammen med synspunkterne omkring de principper, der skulle være grundlæggende for statens drift af hele det grønlandske samfund. Selv om der ved Rigsdagsbehandlingen af Styrelsesloven var bred tilslutning til, at eventuelle overskud skulle komme Grønland til gode, var der både i KGH, reformbevægelsen og et flertal i Rigsdagen enighed om, at landet helst ikke skulle blive en belastning for statskassen. Kunne staten via flere afgifter fra privat minedrift og hvalfangst få dækket sine stigende udgifter til en udbygning af Grønlands skolesystem, administration og sundhedsvæsen, var begge mål i og for sig opfyldt på en gang. At private selskaber så strøg den resterende del af fortjenesten betragtede en række borgerlige Rigsdagspolitikere som helt rimeligt.

Kun Socialdemokratiet udtrykte i dette spørgsmål en række videregående særstandpunkter og betonedes, at staten selv gik ind i minedrift og hvalfangst og ikke overlod disse områder til privat spekulation. For partiet var det ikke nok, at Grønland økonomisk hvilede i sig selv. Grønlandske produkter blev udvundet af landets naturrigdomme og var et resultat af grønlandsk arbejdsindsats og følgelig folkets ejendom. Staten skulle derfor dels sikre, at alle former for overskud ved landets drift gik tilba-

ge til befolkningen og dels aktivt anvende midlerne til en udbygning af det grønlandske samfund. Denne udvikling kunne sikres ved statsstøtte til grønlandske erhverv og forbedringer i boligstandarden, udbygning af uddannelsessystemet og lægevæsenet samt prisreguleringsfonde, der kunne garantere de grønlandske næringsdrivende stabile mindstepriser i perioder med særligt lave verdensmarkedspriser.

For Socialdemokratiet var det ligeledes afgørende, at staten sørgede for, at befolkningen fik størst mulig udbytte af sin produktion. Efter partiets opfattelse var KGHs hidtidige prispolitik udtryk for ren udbytning af det grønlandske samfund. Som eksempel anførtes, at KGH i perioden 1901-1905 havde opnået en avance på nær 300% ved salget af de grønlandske produkter i København, og det på trods af, at varerne var blevet solgt til alt for lave priser. Ud fra den socialdemokratiske synsvinkel skulle KGH varetage grønlandernes forretningsmæssige interesser mere end de statsfinansielle hensyn. Partiet foreslog derfor i forbindelse med Styrelseslovens Folketingsbehandling, at indhandlingspriserne i Grønland blev sat så meget op, at de kom til at svare til de højst mulige salgspriser i København dog fratrukket omkostninger til fragt, pakning m.v. Omvendt ville udhandlingspriserne på nogle europæiske forbrugsvarer nok stige, men prisen skulle svare til den lavest mulige indkøbspris i Danmark plus diverse omkostninger.

Også fra erhvervsfolkene i det nedsatte udvalg med henblik på KGHs forhold blev de lave ud- og indhandlings-

priser angrebet, men synsvinklen var dog herfra helt kommerciel. Prispolitikken svækkede grønlændernes opsparrings- og produktionslyst og medførte tab for KGH, som dermed blev en belastning for statskassen. Efter erhvervsfolkenes opfattelse burde Grønland drives som en ren forretning, hvor statens udgifter til landets administration blev dækket af overskuddene fra handlen og minedriften. Staten måtte på intet tidspunkt give tilskud til driften og skulle have rente af den kapital, der var investeret i KGH. Skulle »forretningen Grønland« løbe rundt, måtte der ske en markedstilpasning af priserne i Grønland, hvorved priserne afspejlede varernes reelle værdi og omkostningerne ved handelen. Med en sådan markedstilpasning ville priserne i ind- og udhandelen stige, men på længere sigt ville Grønland blive modent til en fri prisdannelse og dermed til en ophævelse af monopollet.

Ud fra KGHs synsvinkel var de foreslåede omlægninger i prispolitikken helt utålelige og ville undergrave grundlaget for sælfangsten som hovederhverv. På den ene side ville de høje indhandlingspriser medføre, at grønlænderne solgte for meget af den livsnødvendige produktion og på den anden side ville stigningen i udhandlingspriserne yderligere forværre levilkårene i landet. Selvom der i forbindelse med Rigsdagsbehandlingen af Styrelsesloven ikke blev udstukket rammer for den fremtidige prispolitik, var der dog stor sympati for de socialdemokratiske synspunkter, og det nedsatte Folketingsudvalg opfordrede da også KGH

til at maximere grønlændernes udbytte af deres egen produktion.⁷

Monopolet og mellemkrigstiden

Selv om Grønlandsdebatten og navnlig forsøget på at gennembyrde KGH-monopolet samt hele optakten til Styrelsesloven af 1908 ikke gav et entydigt billede af, i hvilken retning Grønlands erhvervsudvikling skulle bevæge sig i fremtiden, havde regeringerne dog på denne baggrund en række centrale kendetænkninger, der kunne tages pejling efter. Det socialpolitiske beskyttelselement i monopollet var blevet styrket, og på nær KGH pegede de øvrige aktører bag Grønlandspolitikken på en markant erhvervsomlægning. Konklusionen måtte vel være, at væksten og velfærden i det grønlandske samfund skulle stimuleres gennem en statslig beskyttet udvikling af nye erhvervsgrene primært indenfor fiskeri.

Ser man på den grønlandske erhvervsudvikling i mellemkrigstiden er det givet, at omlægningerne i Grønlandspolitikken før 1. verdenskrig også på det økonomisk-politiske område fik gennemgribende betydning. Grønlands styrelse og landsrådene ydede således lån til redskaber, træ- og motorbåde samt fårestalde og på land etablerede staten mellem 1916 og 1939 ikke mindre end 125 fiskehuse til behandling af den indkomne fisk. Målt ud fra såvel befolkningens erhvervssammensætning (tab. 1) som værdien af de indhandlede grønlandske produkter (fig. 1) er det tydeligt, at fiskeriet fortrængte sælfangstens position som Grønlands hovederhverv. I Julianehåbdistriktet kom der

Tabel 1. De grønlandske erhververe, procentvis fordelt efter erhverv, 1911-1930:

	1911	1921	1930
Europæiske erhverv			
Administration	2,9	3,6	2,9
Handel	6,3	7,7	7,4
Kirke og skole	6,0	6,3	4,3
Andet	0,6	0,7	1,7
I alt	13,8	18,2	16,2
Grønlandske erhverv			
Fangere	73,0	66,5	49,0
Fiskere	11,1	15,1	32,0
Andet	0,1	0,2	2,8
I alt	84,2	81,8	83,8
Antal i erhverv	2902	3154	4139

Kilde: Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983, side 40.

desuden gang i fåreavlen, og fra 1915 til 1936 voksede fårebestanden fra ca. 200 til over 10.000. Overgangen til fiskeri medførte i næste led, at befolkningen i stigende grad koncentreredes til de større bopladser, og at pengeindkomsterne steg (tab. 2). Indkomsterne blev investeret i nye redskaber og et stigende

Tabel 2. Antal bopladser i Vestgrønland fordelt efter størrelse, 1901, 1921 og 1938:

Bopladser med:	1901	1921	1938
1-50 beboere	103	80	61
51-100 beboere	50	56	54
101-200 beboere	28	35	38
Over 200 beboere	5	11	20

Kilde: Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983.

Tabel 3. Forbrug pr. grønlander 1900-1938 af sukker og kornvarer (mel, gryn, ris) om året:

	Sukker kg	Kornvarer kg
1900	4	22
1910	7	32
1920	13	43
1930	30	61
1938	35	59

Kilde: Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983.

husbyggeri eller anvendtes til køb af europæiske forbrugs- og fødevarer (tab. 3).

Set i en større sammenhæng var de økonomiske omvæltninger, der fulgte med Grønlandskommissionen af 1950 og Grønlandsudvalget af 1960 (G50/G60) allerede så småt kommet igang før 2. verdenskrig. Udviklingen tog sin begyndelse i årene før 1. verdenskrig, hvor det danske demokrati afviste et imperialistisk eventyr i Grønland og for første gang tegnede konturerne af den samfundsudvikling, der skulle præge Grønland i det 20. århundrede. Kontinuiteten mellem århundredskiftets socialliberale og radikale tankegods i den nye Grønlandspolitik og den socialdemokratiske vækst- og velfærdsideologi, som afspejledes i G50 og G60, synes tydelig.⁸

Noter:

1. Samling af betænkninger og forslag vedkommede Den kongelige grønlandske Handel (afgivet 20.10.1856), Betænkning afgiven til Indenrigsministeriet af den ved allerhøieste Commisiorium nedsatte Commission til at tage den grønlandske Handels Forhold under Overvejelse (afgivet

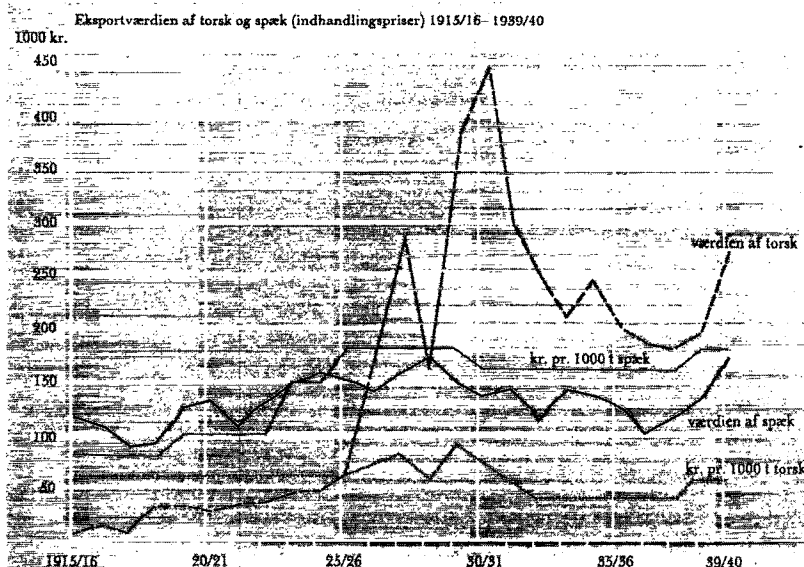

Fig. 1. Kilde: Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983, side 45.

- 21.2.1863), Meddelelser fra Direktoratet for Den kongelige grønlandske Handel 1897–1901, side 94 og 128, Atlanten, 1907–1910, side 425, 489–492, Indenrigsministeriet, grønlandske sager J.nr. 650–651/1905, Axel Kjær Sørensen, Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983, side 11–20, Finn Gad: Grønland, 1984 side 150–234, Finn Gad: Grønlands historie bd. III side 67–96.
2. Meddelelser fra Direktoratet for Den kongelige grønlandske Handel, 1907–1908, s. 111–118, Rigsdagstidende 1907/1908, Tillæg A. side 1–16, Atlanten, 1904–1906, side 369–378, 508–520, og 1907–1910, side 228–263, 315–322, 579–607, Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983, side 21–38, Finn Gad: Grønland, 1984, side 233–244.
3. Atlanten, 1904–1906, side 1–3, 16–20, 23–32, 46–48, 52–68, 85–88, 104, 117–120, 129–144, 157–184, 201–213, 217–219, 225–234, 237–240, 265–275, 279–280, 292–293, 319–328, 333–350, 369–378, 400, 471–484, og 1907–1910, side 8–58, 65–82, 146, 179–186, 193–201, 228–263, 307, 310, 315–343, 451–462, 489–492, 607–630, 655–667.
4. Meddelelser fra Direktoratet for Den kongelige grønlandske Handel, 1902–1906, side 133–136, Det grønlandske Selskabs Aarsskrifter, 1908, side 1–27, Indenrigsministeriet, grønlandske sager, J.nr. 650–651/1905.
5. Indenrigsministeriet, grønlandske sager, J.nr. 650–651/1905.
6. Rigsdagstidende 1907/1908, Tillæg A, side 5–16, Betænkning afgiven af det under 14. november 1906 af Indenrigsministeriet nedsatte Udvalg til sagkyndig Undersøgelse af Den kongelige grønlandske Handels Drift og Virkemaade, 1908, side 2–3, Atlanten, 1904–1906, side 369–378, 508–520, og 1907–1910 side 228–263, Indenrigsministeriet, grønlandske sager, J.nr. 650–651/1905.
7. Rigsdagstidende 1907/1908, Folketingets Forhandlinger side 4238–4247, 4583–4640, 7858–7899, 7973–7986, Tillæg B side 1–11, Landstingets Forhandlinger, side 2070–2084, 2086, 2170, Betænkning afgiven af det under 14. november af Indenrigsministeriet nedsatte Udvalg til sagkyndig Undersøgelse af Den kongelige grønlandske Handels Drift og Virkemaade, 1908, side 4–50, Det grønlandske Selskabs Aarsskrift, 1906, side 20–41. Atlanten 1904–1906 side 369–378, 508–520 og 1907–1910 side 228–263, 489–492, 607–630, 655–667, Indenrigsministeriet, grønlandske sager J.nr. 650–651/1905.
8. Meddelelser fra Direktoratet for Den kongelige grønlandske Handel, 1907–1908, side 4–5, 20, 90–91, 105, Det grønlandske Selskabs Aarsskrift, 1907, side 79–99, Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, 1983, side 39–61, Finn Gad: Grønland, 1984, side 244–260.